

ETHNOGRAPHIA

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR NEMZETI MUZEUM

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTETTÉK

HERRMANN ANTAL, JANKÓ JÁNOS, KATONA LAJOS,
RÉTHY LÁSZLÓ.

III. Évfolyam. 1892.

BUDAPEST

A MAGYARORSZÁGI NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

lában idegenkedett az angyaloktól, a szellemektől. De az exilium alatt és után az idegen, különösen perzsa mythikus elemek jutottak a nép közé. Egyes töredékek fölszivárogtak a köztudatba és később bejutottak a talmudba, a midrásba (Kohut: Ueber die jüdische Angelologie und Daemonologie 80. l.) Jelen mese is így szivároghatott be a zsidó irodalomba (az Esmadai mondájáról majdnem teljes biztonsággal állitható, hogy a perzsa Aeshma mondának a töredéke). Hőse R. Józsuá b. Levi, aki bejárta a túlvilágot, kimérte a paradicsomot és a gyehenna épületeit, volt legalkalmasabb arra, hogy Illés prófétával járjon és felföldje az embereknek a gondviselés útjait.

A korán minden valószínűség szerint a zsidó hagyományból vette, de nem a mi verziónk után, mert ennek följegyzése a 11-ik századból datálódik. Hogy melyik forrásból merítette a Gesta Romanorum, teljes biztonsággal bajos volna eldönteni. Az a körülmény, hogy elhallgatja a forrást, arra látszik utalni, hogy a zsidóból vette, mert a zsidó forrásokat szereti meg nem említeni. Így elhallgatja a zsidó forrást (II., CLXXVIII) „az öldöséről“ és (II., CXXIX) „az igaz barátság próbájáról“ cziműeknél és még másoknál is (amelyeknek zsidó eredetét még ki fogom mutatni). Lehet, hogy a publikumára való tekintetből teszi ezt, mert más forrásokat, bár szintén nem mindig, de gyakrabban nevez meg.

Voltaire valószínűleg a koránból vette. A Gesta Romanorum-ból nem vehette, mert ott hiányzik a részlet a kincstalálásról a romok alatt, a héberből azért nem, mert ott hiányzik a gyermekgyilkosság részlete. A magyar mese pedig a Gesta Romanorum-ból jutott a székelek közé, mert a Gesta R. volt a legnépszerűbb és legolvasottabb népkönyv.

Az összehasonlító vallástudomány ethnographiai kapcsolatai.

Előadás Goldziher Ignác-tól.*

Az ismeretek azon csoportját, melynek terjesztése és megkedveltetése képezi társulatunk főczélját, semmi vád sem illetné igaztalanabban, mint az *egyoldalúság* vádja.

Sőt bátran mondhatnók, hogy alig van tudomány, mely fogalmánál, rendeltetésénél, céljainál fogva a „nil humani a me ali-

* Gyorsírói feljegyzés alapján közölve.

enum puto“ jelszavát nagyobb joggal írja zászlajára, mint éppen a néprajz. Ezért is tarthat számot arra, hogy módszere és eredményei mennél intenzívebb módon hassák át a nagy közönség általános műveltségét, hogy annak egyik elemét, alkotó részét képezzék.

A mint egyrészt kutatásainak anyagát és adatait az ismeretek legkülönbözőbb köreiből meríti és azokat egy egységes szemlélet alatt egyesíti, úgy meg másrészt a többi tudományok számára újabb szempontokat nyit meg, melyekből az amazok körében kutatott tények változatos megjelenései érthetőbbekké válnak. Így tehát az ethnographiai szemlélet egy csomó tudomány körét világítja be, módszerével megtermékenyíti más ismeretkörök talaját.

Ez alkalommal, nem éppen rendszeresen, hanem csakis némely szembeötlő tünemény futólagos érintésével, az ethnographia vonatkozásairól a *vallástudomány*-nyal szemben kívánok szólni.

Ne méltóztassék fejet csóválni, nem *theológiáról* lesz szó. Míg ez valamely adott vallásnak forrásait kutatja és jelenségei fölött elmélkedik: az, a mit vallástudománynak nevezünk, nem valamely adott vallásból indul ki, hanem a vallásból, mint az ember lelki életének általános tüneményéből; kutatja eredetét, fejlődésének és tenyésztésének módozatait, valamint azon tényezőket, melyek a fejlődés és tenyésztés során bizonyos alakulatokat törvényszerűen előidéznek. Ily szempontból a vallástudomány nem azonos a theológiával, de mindenesetre annak is, és pedig első sorban egy igen fontos segéd tudománya, a mennyiben a tételes vallás jelenségeinek helyes méltatására és megértésére képesít és előkészít.

Most azonban nem erről szólunk, hanem szólunk a vallástudomány néhány ethnographiai mozzanatáról.

A vallástudomány tulajdonképeni hazája Angolország. Az angol tudományos irodalom az, melyben a *Science of Religions*-t mint önálló tudománykört legelőször állapították meg; még pedig összehasonlító nyelvtudomány útján, az összehasonlító mythológiának törve útát és innen felemelkedve a vallás általánosabb jelenségeihez. Azóta a vallástudomány Európa különféle országai tudományos társadalmában és életében bőséges tért hódított. Vannak tanszékei a hollandi egyetemeken, sőt a vallástörténet révén még az alsóbb oktatásba is utat talált Hollandiában. Van tanszéke a Collége de Franceban, melyet Réville Albert, a híres író tölt be; az Ecole des hautes études-ben egy külön alosztálya nyílt meg: a Section des Sciences des Religions. Vannak folyóiratok, melyek a vallástudomány haladását

szolgálják (*Revue de l'histoire des Religions*, megjelenik Párisban 1880. óta, évenként 6 füzet két kötetben; eddig már 26 kötet jelent meg belőle); van múzeuma, a *Musée Guimet* (előbb Lyonban, pár év óta Párisba költözött a Trocaderón külön e célra emelt épületbe), melynek révén az „*Annales du Musée Guimet*“ című nagy monumentális kiadvány (eddig 20 negyedréti kötet) közli a különféle régi vallások monographiáit és bemutatja emlékeit. E múzeumról, mely *Milloué* őrizete alatt áll, az utóbbtól birunk egy terjedelmes *Catalogue raisonné*-t is, mely igen alkalmas segédeszközül szolgálhat az összehasonlító vallástudomány gyakorlati tanulmányára.

Angolországban, e tudomány hazájában nem *egyetemi* tanszékek létesítésében nyilvánult a *Science of Religions* felvirágozása, hanem magánosoktól alkotott nagyszabású intézkedésekben, melyek e tudomány módszerének és eredményeinek általánosítását célozzák.

Angolországban t. i. több nagy alapítvány létezik, melyeknek rendeltetése, hogy minden évben Angolország nagy városaiban az általános vallástudományról, annak eredményeiről, módszereiről a nagy közönségnek az általános műveltség szempontjából előadásokat tartsanak. Csak három ilyen kurzust bátorkodom felemlíteni, melyek már eddig is egy egész irodalmat tereztettek, minthogy az e kurzusokban tartott előadások nyomtatásban is megjelennek, sőt rendszerint számos kiadást is érnek.

A legrégebb előadási kurzus ezek közül a *Hibbert-lectures*. Hibbert Róbert 1849-iki végrendeletében nagy összeget hagyott azon célra, hogy minden évben az általános vallástudományhoz tartozó themákról valamely nagy angol tudományos intézetben előadások tartassanak. A legelső előadást 1878-ban Müller Miksa tartotta nevezetes munkájával az indiai vallás fejlődése történetéről s azóta minden évben más-más vallást, esetleg a vallástudomány nagyobb tüneményeit vonják be e felolvasások körébe, melyek a nagy közönség előtt a legnagyobb eredménnyel s az általános tudományosságra nézve igen nagy hatással tartatnak.

A második előadási csoport, melyet különösen ethnographiai szempontból igen fontosnak lehet mondani azon munkáknál fogva, amelyeket eredményezett, a *Burnett-lectures*; ezek Skótországbán, különösen Edinbourgbán tartatnak. A Burnett-előadások során csak legutóbb jelentek meg Robertson Smithnek, az ethnographiai vallástudomány egyik legnagyobb tekintélyének, előadásai a sémiak

vallásáról.* Az első kötet az ős sémi vallásos kultusz intézményeinek fejlődését tárgyalja; igen tanulságos, sok tekintetben alapvető kötet, melyet mindenkinek a legmelegebben ajánlok.

A legutolsó, de egyszersmind legdúsabban javadalmazott alapítvány a *Gifford-alapítvány*. Gifford nagy tekintélyű irlandi jogtudós és államügyész volt. Nagy alapítványt hagyott azon czélra, hogy minden évben Irland három egyetemén egyidejűleg előadások tartassanak arról, amit ő végrendeletében természetes vallásnak (natural religion) nevezett. Már három év óta tartják ezen előadásokat. Különösen a dublini egyetemen Müller Miksa tartott három cyklust, melyek ugyanannyi igen tanulságos, angol és német nyelven megjelent kötetet eredményeztek. (I. Natural religion. II. Physical religion. III. Anthropological religion.)

Ez előadásokban a vallás nem theologiai, hanem ethnographiai szempontból képezi a vizsgálódás tárgyát s ennél fogva tudományunkat nagyon közélről érintik.

A Hibbert-felolvasások során 1883-ban néhai Kuenen híres hollandi tudós, a leydeni egyetemen az ó-testamentom tanára, e czímen foglalta össze vallástudományi kutatásait: „*Világvallás és nemzeti vallás*“ (National religion, and universal religion). Nem ugyan legelőször, de mindenesetre élesebben, mint addig szokták tenni, a vallásalakulásnak, a vallás történetének két egymástól különböző tüneményét kutatja az emberi szellem történetében érvényesülő hatásuk szerint.

Kuenen, mint már előtte többen is, a vallások kétféle jelentkezési formáját különbözteti meg. Az egyik az ugynevezett *világvallás*, a másik a *nemzeti vallás*.

Egy kissé el kell térnem Kuenentől a vallások e két módjának definitiójára nézve. Világvallás, vagy egyetemes vallás alatt oly vallást fogunk érteni, mely már keletkezésében azon tendenciát, azon belső erőt mutatja, hogy nem arra a talajra szorítkozik, a melyen született, hanem azon általános, nagy, az egész emberiségre kiható erkölcsi igazságokkal, a társadalom életére vonatkozó tanokkal, melyeket hirdet, az emberiség nagyobb köreire nép- és nemzeti különbség nélkül ki akar terjedni. Ez a *világvallás*, a mely ugyan bizonyos geographiai ponton keletkezik, s akár egyes egyén,

* Lectures on the Religion of the Semites. First Series. The fundamental Institutions. (Edinburgh 1889.)

akár egy kisebb kör lelkesedésének munkája, de kezdettől fogva a világra szólás aspirációjával jelenik meg a történelem színén.

Ettől különbözik a *nemzeti vallás*, melynek keletkezéséről *történelmi szempontból* tulajdonképen számot sem tudunk adni. Él a nemzettel, a melyben létezik, él azóta, mióta a nemzet létezik, fejlődött vele és nemcsak azon rendeltetéssel nem bír, hogy más nemzetekre is kiterjedjen, hanem lényegénél fogva nem is képes arra, hogy más nemzetekre kihasson, mert csak annyiban él, a mennyiben egy nemzetnek él; kötve van egy bizonyos talajhoz: isteneket imád, akik csak azon talajnak istenei, ahol a nemzet él. Ilyen akármelyik régi pogány nemzetnek a vallása. A phönikiai Istent csakis Phönikia talaján lehetett imádni. Valóságos szertartásokkal járt az isteneknek *meghonosítása* a Kolóniákban, a melyekre a phönikiai nemzet kiterjesztette hatalmát.

Az istennek éppen úgy kellett az új talajon meghonosodnia, mint azoknak, kik tisztelték és neki áldoztak. Az idegen istenek befogadása éppen úgy esett a vendégjog szempontja alá, mint az idegen nemzetséghez tartozó egyén részesítése a nemzet vagy néptörzs jogaiban. Erre nézve arab földön igen érdekes példát nyújt a tejmai fölirat, melyről a Budapesti Szemle 1886-iki januári számában (75 és kk. lapokon) szólottam. E szempontból aztán „számtalozva a hazától“ azonos azzal, hogy „számtalozva az istenek színe elől“. E szólásmóddal gyakran találkozunk az ily körök nézetét tükröző irodalomban. A „nemzeti vallásnak“ ennél fogva nincs az a belső törekvése, hogy tovább terjedjen, sőt az illető nemzetek nagyon féltékenyen őrizték saját vallásuk korlátait, nehogy más, esetleg ellenséges nemzetek részesüljenek azon áldásban, melyet az ő isteneik oszthatnak.

Itt vagyunk azon pontnál, melyen a vallástudomány ethno-graphiai vonatkozásai szembetűnökké válnak.

Az egyetemes vallás ugyanis a dolog természete szerint a *történelem bizonyos pontján* nemzeti vallások helyébe szokott lépni; ezek mintegy alsóbb stratificációt képviselnek, mely fölé az egyetemes vallás, mintegy befödő réteg kerül el. Maguk az egyes nemzeti vallások is, melyeket az egyetemes vallás kiszorít, már hosszabb fejlődésnek, vegyülésnek eredményei, melyek az illető nemzet történelmi alakulásával tartanak lépést. Az egyetemes vallás a maga teljesen lezárt rendszerével elborítja a nemzeti vallást. Akár a kényszernek engedve, akár saját akaratából és választásából vala-

mely pogány nemzet lemond a vele kapcsolatos világnézetről, le a tőle elválaszthatatlan gyakorlásoktól, melyek a mindennapi életben épp úgy, mint az élet ünnepélyesebb mozzanataiban nyilvánulnak.

Azt méltóztatnak már most hinni, hogy e hódolás tényével a nemzeti vallás az egyetemes vallás javára teljes életéről mindentől lemond? hogy a nemzeti vallás már most egy csapásra megsemmisül?

Semmiesetre. A nemzeti vallásnak ez új kombinációban új szerepe jut. S e szerepe teljesen az ethnographia körébe viszi azt a tudományt, mely a vallás terjesztésével foglalkozik.

A nemzeti vallás hagyományai ugyanis tovább munkálnak az egyetemes vallás keretében, módosító, egyénítő befolyást gyakorolnak reá és az egyetemes vallás különféle alakulásaira szolgáltatnak módot.

A különféle nemzeti vallások reactiója különféle egyéniségeket teremt az egyetemes valláson belül; hagyományaik tovább folytatják létezésüket azon energia és belső erő mértéke szerint, melyet a nemzeti öntudat nekik kölcsönöz. Az egyetemes vallás is hozzájuk idomul, a maga alakulásában hatalmas tényezőkké kénytelen azokat befogadni.

Ezzel a tüneménynyel számol az összehasonlító vallástudomány sarkalatos módszere. S mondhatni, hogy a vallástörténelem tudományos művelése másképen már alig képzelhető, mint különösen feleletkép azon nagy kérdésre, hogy milyen hatással volt egy bizonyos világvallásra azon sok nemzeti hagyomány, melyet látszólag legyőzött, de a mely nem szűnt meg reactiót gyakorolni a hódító valláson belül.

A vallástudomány legérdekesebb tényei azok, melyeket az a kutatásnak ebben a körében felderített és melyek által új fényt árasztott a vallások fejlődésére, azon törvényszerűsége, mely ebben nyilvánul.

A különféle nemzeti vallások reactiója a világvalláson belül tagadhatatlanul ethnographiai jelenség, a mennyiben a *nemzeti lélettel* összefüggő speciális tüneményeket mutat fel az általános emberi fejlődés menetén belül. Ennyiben az szorosán az ethnographiai tünemények csoportjába tartozik, és azért bátorzkodtam mai felolvasó ülésünkön ezzel a kérdéssel foglalkozni.

Csak nagyon röviden fogok egyes jelenségeket érinteni,

melyek e kérdés körében nyilvánulnak és bocsánatot kell kérnem, ha speciális tanulmányaim természeténél fogva, melyek nem az általános ethnographia terén, hanem a tudományos kutatásnak egy körülhatárolt körében mozognak, ebből a körből, t. i. a mohamedán vallás fejlődésének köréből, fogom példáimat meríteni, előre-bocsátva, hogy ép ilyen tünemények nyilvánulnak bármely nemzeti reactió terén, mely valamely világvalláson belül előlép.

Különösen három ethnographiai jelenség az, a mely a nemzeti vallások visszahatása körében észlelhető.

A legelső, a mely hatását tekintve a legfontosabb és egyzersmind a legérdekesebb, az úgynevezett *residuumok*, maradványok jelensége.

Az elgyengült vagy tán éppen teljesen el is pusztított nemzeti vallásból fennmaradnak residuumok és a hódító világvalláson belül többé-kevésbé érvényesülni törekednek. A világvallás nem bír velük másképen elbánni, mintha directe a régi pogány szokást a maga módja szerint módosult magyarázattal a maga körébe befogadja. Ez egy igen kedvező módja a processzusnak.

A második, mely kevésbé kedvező, az, hogy a nemzeti vallás egyes törmelékei, rudimentumai tovább élnek, mint *babonák*, tehát a vallás által nem szentesítve, sőt némelykor üldözve is, de tovább élnek, mint lappangó mozzanatai a néphitnek.

Igen számos példát idézhetnék erre nézve. Bátorkodom a mohammedán vallás köréből csak egy ilyen babonás szokást hozni fel, mely megmutatja nekünk azon erőt, azon szívósságot, melylyel egy ilyen régibb pogány babona évszázadokon keresztül fenntartja magát, míg végre mindig máskép magyarázva egy világvallásba belejut, melyben szintén magyarázatot keres és talál is rendszeren.

Elhoztam felolvasó ülésünkre egy kis eszközt: egy, úgy hiszem, ezüstből készült kis kezecskét. Egy Algirban utazó barátom hozta számomra néhány évvel ezelőtt, mint úti ajándékot. Nemcsak Algirban, hanem általán egész Észak-Afrikában is, a rossz szem ellen védő eszközüül használják; különösen kis gyermekeknek aggatják a nyakába és azt hiszik, ez megvédi őket a rossz szem ellen.*

Ugyanezzel a kézzel találkozunk aztán a Keletnek legkülöm-

* Lásd cikkelyemet: Die Zahlen im mohamedanischen Volksglauben, Ausland 1884, 328 és kk. lapjain.

bőzőbb vidékein különféle alkalmazásban. Észak-Afrikában minden napos dolog, hogy a ház homlokzatára kirívó vörös színnel egy kéz van festve. Ez arra szolgál, hogy a házat és lakóit a rossz szem ellen megvédje. De tovább megyek: Egyiptomban is általános ez a szokás, hogy nem a gyermekek hordják a nyakukba akasztva, hanem a ház homlokzatára festik ezt a kezét. Palästínában is konstatáltatott, ámbár a ki konstatálta, félreértette. Ugyanis nemrég Noetling, egy német tudós, a ki ott a „Deutscher Palästina-Verein“ megbízásából fölméréseket eszközölt, a régi Galiläának egy félreeső helységéből azon tudósítást küldte, hogy ott az a szokás, hogy a házak homlokzatára egy ötágú alakot rajzolnak (két egyközű körszelvény, közepén egy merőlegestől átmetszve), melyet részint egy ötágú gereblye-féle alakra redukálva is találni.

Ezt Noetling a régi zsidóságból fennmaradt elemnek magyarázza. Azt mondja, hogy az ötágú lámpát, mint régi szentsymbolumot jeleníti meg. De biz a zsidó régiségben ötágú lámpával nem találkozunk a kultuszban; csakis hétágú lámpáról van szó. E közlések alkalmából azon véleményt fejeztem ki, hogy a Noetling ötágú lámpája nem más, mint az öt újj, melylyel a Kelet embere a rossz szem befolyása ellen felfegyverkezni szokott. Miután némely vidéken ez óvó-eszköz jelentése a nép tudatában elhomályosodott, csakis az ötös szám volt előttük szembeötlő, tehát a kéz ilyen ágalakká vált.

Ez annál valószínűbb, mert Noetling maga mondja, hogy nem bir boldogulni azon adattal, melyet a bennlakóktól kapott. A kik, midőn kérdezte őket, azt mondták, hogy ez *Mohammed kezét* ábrázolja, mely őket megvédi.**

De még tovább mehetünk. 1885-ben a bécsi történelmi kiállításon ott láthattuk Kara Musztapha sátraiban a zsákmányul ejtett török zászlókat. Mindegyikükbe egy kéz volt behímezve, s a kiállítás katalógusában e hímezett kezek hol Mohammed, hol Ali kezének voltak értelmezve. Alkalmasint régi magyarázat, mely a törököktől származik.

Az Alhambrában is találkozunk ezzel a kézzel. Egyik gyönyörű ornamentumokkal ellátott kapuján, melyet az igazságszolgáltatás kapujának (puerta della justizia) neveznek, most is lát-

* Zeitschrift des Deutschen Palaestinavereins VIII. (1885) 336. lap.

** Lásd megjegyzéseimet ugyanott IX. (1886) 79—80. lapján.

ható egy kőből kifaragott kéz, melyet a műtörténészek, útleírók rendszeren mindenféle mystikus eszmék kifejezésére magyaráznak, holott nem egyéb, mint ugyanaz a védő kéz, melylyel a mohammedán világ legkülömbözőbb vidékein primitivebb alakban találkoztunk.

Láttuk, hogy ez a kéz-amulatum Észak-Afrikából indul ki; látjuk, hogy Spanyolországban, mely Észak-Afrikából kapta mohamedán lakosságát, igen nagy fontossággal birhatott, miután egy nagy hivatalos épület homlokzatára kőből faragtak ilyen kezet. Hogy Észak-Afrikából mikép jutott Egyiptomba, azt nagyon könnyű megmagyarázni, valamint azt is, hogyan jutott Egyiptomból Syriába és Palästinába.

Nem szenvedhet tehát kétséget, hogy ez az amulatum észak-afrikai eredetű. Hogy mit jelent eredetileg, azt bizony nem lehet tudni, legalább nem kockáztathatók semmiféle magyarázatot. De biztosan kimutatható, hogy hol keletkezett. Magammal hoztam Gesenius régi könyvét a phoenikiai régiség fennmaradt emlékeiről,* mely egy pár karthagói emléket tartalmaz. Sajnálom, hogy nem keríthettem meg könyvtáraink valamelyikében *Enting* nagy munkáját a karthagói feliratokról, melyben csaknem minden lapon talál az ember ilyen alakokat.

Tehát már több századdal Kr. előtt látjuk a karthagóiak votiv-tábláin ugyanazt a kezet, melyet most az algiri gyerekek hordanak nyakukba akasztva, és a galiläai parasztok festenek kunyhóik homlokzatára. A régiségtől kezdve generációról generációra adták, míg aztán a mohammedánság közé került. Az érthetetlen symbolomot valami hatékonysággal bírónak hitték. Átvették azt a maguk inventariumába és használják mint a rossz szem elleni védőszert, — mint Muhammed kezének jelzőjét.

Ez az egy példa legyen elég annak a tüneménynek méltatására, hogy t. i. valamely nemzeti vallásból kiinduló babonás szokások évezredes utat tesznek meg, a történelmi élet minden változásain keresztül a legnagyobb szívóssággal megmaradnak, a rationalisták ép úgy, mint a theologusok protestatiói ellenére megvetik lábukat, befészkelik magukat, sőt később az újabb vallásokkal

* *Scripturae linguaeque Phoeniciae monumente quotquest supersunt* (Lipsiae 1837). Láthatjuk a karthagói felirat homlokán a fölfelé terjesztett kéz alakját. De ugyanezen alakot találjuk a Gesenius munkájának táblás kötetében közölt három karthagói emlék kettején is, melyet ime itt előmutatok. (Gesenius i. m. XLVIII. Carth. 3. I. Carth. 5.)

kapcsolatos magyarázatot találnak, mely képessé teszi arra, hogy életüket újabb kapcsolatban tovább folytassák.

Ép így vagyunk a vallásos gyakorlatokkal kapcsolatos szokásokkal is. A nemzeti vallásból ilyenek is beleöröklődtek az egyetemes vallásba, mely amazzal valójában ellentétbe helyezkedik. Szándékosan teszem, hogy e körből egy fölötte aprólékosnak látszó példát választok. Annál szembetűnőbbé fog válni, hogy a vallásos élet mily csekély részleteire is kiterjednek a pogány felfogás residuumai.

Az iszlám azon aspirációval lépett fel és theologusai folyton azt hirdették, hogy mindent, a mi a legtisztább, legabstraktabb monotheismussal össze nem fér, tant, szokást, sőt még szólásmódot is, a közönséges életből vagy akár a társadalmi életből a legnagyobb szigorúsággal kiküszöbölt, a pogányságnak emlékeit gyökeresen elseperte és elsepri folyvást.

Ennek előrebocsátása után igen furcsa benyomást kell gyakorolnia az emberre azon tüneménynek, hogy ha Egyiptomban és az iszlám más területein is egy nagyobb mecsetbe lépünk, mindenütt ott találjuk a menyezetről, aztán a lámpásokról és mindenütt a terem magasabb rétegeiben levő tárgyakról lefüggő strucztójasokat, melyek a mecset díszítő eszközeül szolgálnak.

Természetesen az a jámbor mecsethivatalnok, a ki ezeket odailleszti és szépen megtisztogatja, minden károsodástól megóvjánem gondol arra, hogy itt a pogány vallásnak egyik előkelő symbolumát dédelgeti a legabstraktabb monotheismusnak szolgáló imateremben. E tojások ugyanis ugyanazok a tojások, melyeket, a mint Wilkinson a régi egyiptomi szokásokról közli, a régi pogány egyiptomi templomokban alkalmaztak, és pedig nemcsak díszítésül, hanem kifejezésül egy symbolikus tannak, melylyel a régi pogány vallásokban, nemcsak Egyiptomban, hanem másutt is, mindenfelé találkozunk, azzal a felfogással, hogy a világ tojásból keletkezett. E felfogást az istenekkel is oly szoros összeköttetésbe hozták, hogy pl. egy egyiptomi hymnus, melyet Le Page Renouf lefordított, a dicsőített istent annak szólítja, ki tojásból kikölti a világot. A tojás tehát ott direkt vallási symbolum, egyik attribútuma a világteremtő istenségnek.

S ugyanazzal a felfogással a pogány világ legtávolibb köreiben is találkozunk. Brahma isten az indusoknál tojásból keletke-

zett. A görögöknél a dioskurok születéséről szóló mondában is van erős nyoma és Pausanias tudósítása szerint a dioskurok mondájával kapcsolatos egy templomban szintén egy tojás függ le a menyezetről.*

S ime, ugyanezzel a vallásos symbolummal találkozunk a mohammedán mecsetekben is.

Nagyon könnyen meg lehet magyarázni, hogyan került oda. A kopt-templomokban, tehát azon keresztények templomaiban, akik egyenes utódai az ó-kori egyiptomiaknak, megmaradt a tojás, és pedig a strucztojás, mint templomdiszítő eszköz; és minthogy a mecsetek többnyire ilyen régi templomokból alakultak, ezek a diszítések ott is megmaradtak.

Látjuk tehát, hogy a legspeciálisabb vallásos szokásban mennyire fennmaradnak a pogány étellel összefüggő residuumok.

Ez a nemzeti hagyományok visszahatásának első csoportja. hogy t. i. egyrészt a vallásos szokásokban és másrészt a babonákban fennmaradnak a nemzeti vallás némely elemei és azután alkotó részét képezik annak a világvallásnak, mely a nemzeti vallás fölé emelkedett.

Van aztán egy második módja is a reakciónak és ez az, a mit a világvallás differenciálódásának nevezhetnénk. Egy nagy vallásos rendszernek különféle árnyalatai, irányai keletkeznek.

Ez a differenciálódás különféle módon megy végbe.

Egy nagy része a felekezeteknek, — mert ezek a vallás differenciálódásának eredményei, — spekulatív úton keletkezik, t. i. a hívőknek különféle köréi másképen definiálnak bizonyos tant és annél fogva különféle körökre oszlanak. Ezek az úgynevezett szekták, melyek spekulatív úton keletkeznek. De nagyon nevezetes, hogy az ethnographiai erőknél még ezen dogmatikai szekták alakulására is nagy hatása van. Ujabb időben egy francia tudós, Amélineau, egész irodalmat teremtett annak bebizonyítására, hogy az, a mi szemben egyéb keleti egyházakkal a kopt egyháznak jellemző színezetét kölcsönzi, szoros kapcsolatban áll a régi egyiptomi vallásos felfogással és ősi hagyományokkal. Tehát találkozunk ősrégi egyiptomi vallásos hagyományokkal, melyek visszahatást gyakorol-

* Lásd újabban e tárgyról Rev. James Marshall értekezését a Proceedings of the Society of Biblical archaeology XIV. kötete 5. és 6. lapjain.

tak és a speciális kopt egyház vallásos nézeteire és irányára befolytak.*

Tudjuk, hogy az iszlámon belül a szekták alakulására mily nagy befolyással voltak éppen azon ethnographiai erők, melyekről itt szólnunk. Nem helyes ugyan azon tan, melylyel nagyon gyakran találkozunk tankönyvekben is, hogy a siiták felekezete speciális perzsa produktum volna, hogy keletkezését kizárólagosan a perzsa nép múltjából lehet kimagyarázni. Ily merev alakban nem lehet e tételt felállítani; mert a siizmus keletkezésének motivumai semmi esetre nem voltak nemzetiek. De tagadhatatlanul igen nagy befolyással voltak alakulására az a speciális hajlandóság, azon nemzeti faktorok, melyek az iszlám épp azon részében emelkedtek érvényre, a hol a siizmus leginkább el van terjedve, t. i. a régi Iránban és általában az árja iszlám területén. Azért is a siizmus alkalmasnak bizonyult arra, hogy mindenféle az iszlámot megelőzőleg élt nemzeti vallásokban gyökerező mozzanatot, akár mint mondát, akár mint legendát vagy komolyabb vallástant bevigyen a hívők azon részének körébe, a hol a siizmus elterjedt.

A siiták közt találkozunk mohammedán értelemben átmódosult régi indo-germán mythosokkal is.

Ez igen fontos jelensége a vallások történetének, melyre nem figyelnek eléggé. Így pl. a siiták nagy részénél, akik az istenitésig vitték Ali tiszteletét, azt mondják, hogy Ali mennydörög, tehát a mennydörgő jelzöt alkalmazzák reá, ugyanazt, a mit az indogermánok főbb isteneiknek tulajdonítanak. Vagy azt mondják, hogy az alkonyi és a hajnali pir Ali két fiának, Haszannak és Huszeinnek vére: oly mythos, melynek töméntelen sok analógiája akad az indogermán mythológiában; csak hogy a siiták mondája egyenesen a Kr. u. VII. században élt historiai személyekhez kapcsolja: sőt annyira mennek azon mondással, hogy Haszan és Huszein vére az, a mi este és reggel piroslik, hogy Ali két fia előtt ez a természetü tünemény nem is létezett, hanem hogy csak haláluk után keletkezett, akkor volt legelőször.

Számos ilyen mythosszal találkozunk a nemzeti vallásból felmaradt residuumok közt. A mohammedán szekták is régi nemzeti

* Legújabbán Ebers egy remek kis dolgozatban ó-egyiptomi mythologikus képzeteket mutatott ki a legrégebb kopt egyházi művészetben is. (Sinnbildliches. Die koptische Kunst ein neues Gebiet der altchristlichen Kunst und ihre Symbole. Lipsce 1892.)

vallások visszahatását tüntetik elő az általános nagy mohammedán valláson belül. Ha erről megakarunk győződni, vessünk csak pillantást a Libanonban még most is fennálló vagy egy fél tucat szektára, a drúzokra és egyéb Ali-imádó szekták apró maradékaira, a melyek ott a hegyek közt az igazhitűek által kimélve tovább tengetik életüket; csupa kis felekezetek, melyeknél, ha közelebb vizsgáljuk azt, a mi őket az általános orthodox iszlámtól megkülömbözteti, azt látjuk, a vallásos életüket jellemző módon megkülömböztető vonások leginkább a régi nemzeti vallásnak mostanáig megmaradt residuumai. Tanaik, melyeket egymás közt terjesztenek, melyekben hisznek és vigasztalódást találnak a sok üldözés ellen, régi syriai és mesopotámiai vallásnak, melyek megjegeczesedve, eltörpülve, de nem annyira megfogyva, hogy fel ne ismerhetnők lényegüket, maradtak fenn ott a hegyek közt.

Egy másik körülmény, mely a nemzeti vallások reactiójában az általános világvallásra előáll, a vallások összekeveredése. Nem szerves vegyítésről van szó, hanem minden közvetítés nélkül előállott valláskeveredésről. Ennek érdekes példáját Észak-Afrikában látjuk. Nevezetes körülmény, hogy sehol az iszlám olyan szívós ellenállással nem találkozott a meghódított népek részéről, mint épen Észak-Afrikában. Ha elolvassuk Észak-Afrika mohammedán meghódításának történetét, lépten-nyomon arra emlékszünk, hogy a benszültt nemzetek részéről ott ugyanazon szívós ellenállás ismétlődött, a melynek néhány száz évvel ezelőtt vagyunk szemtanúi, a mikor Belázár küzdött a kabylok ellen, és találkozunk a népek ugyanazon érzületeivel, melyeknek régibb emlékeit Prokopius őrizett meg korunkig. Ugyanazon ellenállás ismétlődik, mikor körülbelül egy évezredre azután a francziák hódító seregeivel állottak szemben, a mely ellen szintén a legnagyobb hősiességet és szívóságot fejtették ki. De akkor, mikor a mohammedánok hódítottak ott, ellenszegülésük nemcsak az idegen hódító nemzetnek szólt, hanem első sorban a hódító vallásnak is. Ezzel egyáltalában nem tudtak kibékülni, és még soká találkozunk ott a régi pogányság maradékaival. *Bekri*, a XI. században élő geográfus, a ki Észak-Afrikában igen jártas volt, számos helyről mindenféle pogányszokást közöl; állatimádást, melyre ugyan más adat nincs, mint a melyet épen e geográfus szolgáltat, a ki neglehet csak valami mende-mondát közöl itt, de minden esetre érdekes látni, hogy az észak-afrikai iszlám alkalmat adott ilyen adatoknak ha csak költésére is.

Ugyanott, a hol oly merev ellentállással találkozunk az iszlám ellen, míg ott nemzeti dynastiák nem vetik meg lábukat, mint pl. az Almoravidák és Almohádok, stb., ugyanott azon időt megelőzőleg, midőn maguk ilyen nemzeti dynastiák veszik az iszlám ügyébe, azon nevezetes jelenséget észleljük, hogy az Észak-Afrikában élő törzsek az iszlámot sok helyen oly alakban vallják, hogy saját régi vallásukat összekeverik az iszlámmal és egészen új vallásokat alkotnak. Egy ilyen vallás, mely kétszáz évig élt, a beregváták vallása. ez a beregváta törzsben, a mai Marokkónak délnyugati részén élt. Történeti források, melyeknek szerzői közel álltak azon időhöz, midőn még ez a beregváta szekta létezett, — az egyik még azon időben élt is — a legkülömbözőbb szokásokról közlik róluk, melyeket össze lehet hasonlítani Prokopius és más oly bizanczi írók adataival, a kik régibb időktől hasonló adatokkal szolgálnak az észak-afrikai törzsekre nézve.

Messze elvezetne tárgyamtól, ha pár ilyen szokást fölemlítenék, hanem egy dolgot megemlítek, mint bizonyítékot arra nézve, hogy mily szivósak ezen ethnographiai mozzanatok a világvallásokon belül.

Egyéb adatok közt azzal találkozunk az összes forrásokban, melyek a beregváta törzs vallásáról szólnak, hogy ők mindennap imádkoznak ugyan, mint a mohammedánok, de óvakodnak attól, hogy az istent Alláhnak nevezzék, mint bármely más nyelvű mohammedán nép teszi; ők azt Bâkesnek nevezik, és így beszélnek „Bâkes nevében“, „az isten csak Bâkes“ stb. a helyett, hogy Allah. Az arab írás természeténél fogva a kéziratokban az a szó, mely ezt a „Bâkes“-t jelöli, különféleképpen el van torzítva. A különféle kéziratokban más- meg másképen találkozunk vele. Az egyikben Zakes van, minthogy ugyanazon jel, mely a *b*-t jelöli, ha két pont van felette, a *z* hang jelölője, másutt meg Jâkes stb., úgy hogy európai történetíróink ezen tényt a legkülönbözőképen regisztrálják. De általában el van terjedve az a vélemény, a beregváta istenné a Jakhossal (már mint Jâkes) van kapcsolatban. Midőn több évvel ezelőtt az észak-afrikai iszlám fejlődését specziális tanulmány tárgyává tettem,* sikerült kiderítenem, hogy ki és mi ez a Bâkes. Arra a közelfekvő gondolatra jutottam, hogy a Corpus Inscriptio-

* Materialien zur Kenntniss der Almohadenbewegung in Nordafrika (Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft (1880) 90—140 lapjain)

tionum Latinorum észak-afrikai kötetében lapozzak és megnézem indexét, nem fordul-e elő Észak-Afrikában egy istennév, mely ezt a Bâkest megmagyarázza. És megvallom, nagyon csekély fáradságomba került, hogy a következő névvel találkozom: *Bacax*. A római x -nek átírása az araboknál rendszeren s . A matematikában az x , mely az ismeretlent jelenti, de Lagarde szerint épígy keletkezett. Az egyenletek theóriáját az araboktól vettük; a mi nálunk x , ott s , a mely t. i. a *saj* (= ismeretlen, izé,) szónak a rövidítése. Mikor átvettük az egyenletek módszerét és műveleteit, azt az s -et x -vel jelölték és mi is úgy jelöljük.

Bâkes ép így felel meg Bakaxnak. Ez volt Észak-Afrika főistene a római uralom idejében. Nagyon hatalmas és tisztelt isten lehetett, mert a feliratok nagy részében ő az Optimus Maximus, a kit tisztelnek; sokszor csupa B kezdőbetűvel van jelölve; mindenki tudhatta, hogy ez a B . vagy $B. O. M.$ (Bacaci Optimo Maximo) az ország legfőbb numen-je. Mikor az iszlámot felvették, nemzeti hagyományaikból, a mennyit csak lehetett tőlük követelni, feláldoztak; de a főistent, ezt a Bacaxt nem adták oda a mohammedánoknak, hanem szívósan ragaszkodnak hozzá, még a mohammedán vallás leple alatt is.

Van azonban még egy igen nagy tér, melynek kellő feltüntetése egy külön előadást igényelne; e téren a nemzeti vallások visszahatása a világvallásokban legkiválóbb módon nyilvánul, s ez a *szentek kultusza*.

Mindenütt, a hol a nemzeti hagyomány a világvallásban meg akar maradni, általában mintegy törvényszerűleg találkozunk azzal a tünetmennyel, hogy a régi nemzeti istenek, nemzeti heroszok a világvallásban mint szentek maradnak meg, hogy a régi istenek szentélyei később a szentek sírjaivá változnak át, a hova a nép szintúgy vándorol, soká ép oly votiv áldozatokat is hoz, mint ősei hoztak régi időben azon istennek, a kinek ott temploma vagy általában kultuszhelye volt.

Lehet mondani, hogy pl. Syriában ugyanazon helyeken voltak a régi kánaániták templomai, a hol most a hegyekben a mohammedán velik vannak; ezeknek sokszor ugyanazon nevük is van, melyet hajdan az ugyanott imádott nemzeti isten viselt. Ha pl. egy dombon Syriában egy „Ujhold“ (Seikh Hilál) nevű szentet, vagy másutt egy szentet a „Seikh Nadá“ azaz „Harmat“ néven tisztelnek, nagyon valószínű, hogy e szent helyek nem egyebek, mint

hajdani kánaáni szentélyek, hol azelőtt azt az istenséget imádták, kitől a harmatot várták, vagy a kinek megjelenését az új holdban szemlélték.

Igy maradt meg a szentek kultuszának leple alatt az iszlám különféle vidékein a fák kultusza, a halak kultusza; Phönikiában, Egyiptomban a macskák kultuszából is találunk maradványokat, hasonlókép megtaláljuk a kigyók kultuszának nyomait. Fel vagyok mentve e részletek bővebb tárgyalásától, ha „Az Iszlám“ czintű munkám harmadik fejezetére utalok, hol ezekről kimerítőbben szoltam. Azonban egy példát mégis idézek arra nézve, hogy a régi isteni legendáknak egyes vonásai mily szívósan megmaradnak az évezredekkel később tisztelt szentek legendájában. Egy igen apró, de szerintem mindig nagyon érdekes és feltűnő vonást.

Megint Észak-Afrikába térünk vissza. Marokko nyugati partján van egy hegyfok, melylyel a mappákon Cap Cantin néven találkozzunk; az arabok Rász-Hudik-nak nevezik. Itt egy szentet tisztelnek egy kis kápolnában; a szent neve: Szidi Kuskusza, „Szidi Kuskusza uram“. Észak-Afrikában rendszeren így nevezik a szentet, nem *seikh*-nek vagy *veli*-nek, mint az arabság egyéb területein. A kuskusz egy kedvencz étele az észak-afrikaiaknak, erről nevezik a Cap Cantin szentjét, azzal a legendával, hogy a ki oda zarándokol, mindig bővében talál ott kuskuszt, és ha elvégzi az ájtatos szertartásokat, mindig bőven el lesz látva ezzel az itallal. *S. Höst*, egyike a mult század utazóinak, kinek munkájában ma is érdekes adatokat találunk, konstatálja, hogy ott a zarándokok a szent hires vendéglátásától biztatva, hét számra is letelepednek.

Mi a multja ennek a Szidikuskuszának? Ott, a hol most ennek a szentnek a kultuszhelye van, ősi időkben, mint a görög geographiai íróból értesülünk, volt egy Bómos Poseidonos nevű szent hely; később, a rómaiak alatt ugyanott egy *mensa solis* van, „nap asztala“, azzal a legendával, hogy a napisten ott a zarándokot, a ki felkapaszkodik arra a hegyre, a ki azt a fáradságot veszi magának, hogy imádkozás céljából oda megy, megvendégelte. Látjuk tehát, hogy azon régi pogány hit, mely arról szolt, hogy az isten, a kit ott tisztelnek, megvendégli a hívőt, a ki oda zarándokol, fenntartotta magát ezer éven át és mai nap mint a mohammedán marabut-nak, szentnek a vendégszeretete szerepel, s ez a vendégszeretet, a melyet a marabut most gyakorol, ugyanaz, melyet régen a napisten gyakorolt.

De hogyan került oda a napisten? Láttuk, hogy Poseidonnak tulajdonították az ott bemutatott tiszteletet; a napról szó sem volt. A *sol* itt tulajdonképen népetymologia eredménye. A geographiai forrásokban ez a hegyfok, mely most Rász-Hudik vagy Cap Cantin, Σολοείς. Ott azelőtt a kárthágusok uralkodtak: azok nyelvében a hegyfok, a szikla „szelá“, ebből lett a görög σολοείς és ebből a rómaiaknál népetymologia utján lett *solis: mensa solis*.*

Ime, a népetymológián keresztül menve, megmaradt a régi legenda Szidikuszkuszu tiszteletére.

Adatok a palócz nép babonáihoz.

Közlő: Istvánffy Gyula.

(Olvastatott a társaság december 10-iki felolvasó ülésén.)

Az őspogány vallás megmaradott emléke valószínűleg a mátraalji palócz népnek azon ma is élő hite, hogy gonosz szellemek még mindig vannak, a kik szüntelen az emberek megrontására törek-szenek, hol közvetlenül, hol pedig közvetve papjaik és papnőik, a „bíbányos emberek és asszonyok“ által.

A „megrontás“ titkaiba beavatott ilyen vén asszonyoktól s férfiaktól irtózik is a palócz.

Ha valakiről megtudják, hogy „a rosszakval ezimboráskogyik“, igyekeznek annak a kedviben járni, mert „az ilyen bibányos asszon’, ha megboszankodik valakire, elmegy hozzá écczakának zavadán a kúcs-likon keresztül is, a mellire ül s me’nynyomja.“ A kit megakar rontani, elég annak ha csak elmegy is mellette, vagy valami rongyot a földre hajít s az ember keresztül lép rajta. Némelyik még a szemivel is úgy megveri az embert, hogy holtra beteg lesz.

„Szegény ángyomat is — mondta egy palócz asszony — úgy tették semmire a rosszak.

Ecczer mikó’ odalá a zúgó felett a fogásná’ ja malacgot hajtotta hazafelé, e’kkis galyba úgy megütte a jobb lábát, hogy attú’fogvást mindé’ hibádzott,** utólyára bele is hótt.“

Az ilyen búbányos asszonyok vagy férfiak szent György nap éjszakáján kimennek a szántóföldre s ott kilencz borozdán keresztül

* E jelenség kapcsolatait előadtam: „Le culte des ancêtres chez les Arabes“ című dolgozatban. (Páris, 1885. Leroux.)

**) betegeskedett.